

Arkadiusz Domaszek

Ślub ubóstwa zakonnika w relacji do zagadnienia dóbr kościelnych

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 57/1, 53-78

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ARKADIUSZ DOMASZK SDB
Wydział Prawa Kanonicznego
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ŚLUB UBÓSTWA ZAKONNIKA W RELACJI DO ZAGADNIENIA DÓBR KOŚCIELNYCH

Treść: Wstęp. – 1. Ważność złożenia ślubu ubóstwa w instytucie zakonnym. – 2. Konsekwencje złożonego ślubu ubóstwa. – 2.1. Pierwsza profesja zakonna. – 2.2. Profesja wieczysta. – 3. Dobra kościelne. – 4. Zakonnik a dobra kościelne. – Wnioski.

Wstęp

Życie wielu współczesnych ludzi cechuje się pożądlivością posiadania. Dlatego potrzebne jest świadectwo takiego życia, które nie stawia dóbr materialnych na pierwszym miejscu¹. Instytuty zakonne stanowią jeden z głównych nurtów życia konsekrowanego. Ich członkowie składają głównie trzy śluby: czystości, ubóstwa i posłuszeństwa oraz podejmują braterskie życie wspólne². Specyficzne świadectwo zakonników i zakonnice odnosi się zatem do istotnej części ludzkiego życia, tj. do posiadania i dysponowania dobrami materialnymi. Prawo powszechne Kościoła poświęca temu ostatniemu zagadnieniu odrębną,

¹ Por. JAN PAWEŁ II, *Posynodalna adhortacja apostolska o życiu konsekrowanym i jego misji w Kościele i w świecie „Vita consecrata”*, 25.03.1996, Ząbki 1996, nr 89-90; E. GAMBARI, *Życie zakonne po Soborze Watykańskim II*, tłum. J. E. Bielecki, Kraków 1998, s. 342-348; A. CHRAPKOWSKI, *Zarządzanie dobrami doczesnymi w instytucach zakonnych*, *Annales Canonici* 3(2007), s. 144.

² Por. *Codex Iuris Canonici, auctoritate Joannis Pauli PP. promulgatus, Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, 25.01.1983, Poznań 1984 (dalej KPK 1983), kan. 607 §2.

piątą księgę w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. Wydaje się wartym zauważenia kwestia, jak w prawie kanonicznym kształtuje się relacja indywidualnego ślubu ubóstwa zakonnika do tej części dóbr materialnych, którą określa się jako „dobra kościelne”.

Bazą uprzednią do dalszych rozważań będzie przypomnienie wymagań prawa kanonicznego, w kontekście złożenia ślubów zakonnych, więc i ubóstwa. Z dokonanego aktu prawnego, tj. profesji zakonnej, wynikają określone konsekwencje dla zakonnika/zakonnicy³. Są one po części takie same przy profesji czasowej oraz wieczystej. Jednakże wieczysta profesja powoduje dodatkowe indywidualne wymagania albo możliwości działań prawnych w przestrzeni dóbr materialnych.

Po przybliżeniu powyższych treści zostanie przywołane pojęcie „dóbr kościelnych”. Następnie będą zestawione wcześniejsze rozważania na temat ślubu ubóstwa z tymże pojęciem. W końcowej części opracowania zostanie podjęta próba odpowiedzi na pytanie: czy wymagania ślubu ubóstwa łączą się z zagadnieniem dóbr kościelnych, czy też nie.

1. Ważność złożenia ślubu ubóstwa w instytucie zakonnym

Profesja zakonna łączy się nierozdzielnie z życiem zakonnym. Jej istota była znana od początków życia konsekrowanego, jednakże treść i forma profesji podlegały ewolucji. Pierwotnymi znakami włączenia do zakonu była m.in. zmiana ubrania (habit zakonny) i odejście, czyli oddalenie od tzw. „świata”. Stopniowo zewnętrzne znaki łączyły się z pozytywnym wyrażeniem woli oddania się Bogu i Kościołowi. Z czasem zobowiązanie przyjęło określone formy słowne i należało do istotnych elementów życia zakonnego. Formuła słowna zaczęła wyrażać zobowiązanie do trzech rad ewangelicznych⁴. Aktualnie za-

³ „Co się tutaj postanawia o instytucach życia konsekrowanego oraz o ich członkach, odnosi się w jednakowym stopniu do mężczyzn i kobiet, chyba że co innego wynika z kontekstu lub natury rzeczy.”, tamże, kan. 606.

⁴ Pojęcie i historia profesji zakonnej, por. J. R. BAR, J. KAŁOWSKI, *Prawo o instytucach życia konsekrowanego*, Warszawa 1985, s. 111-114; B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga II Lud Boży. Część III Instytuty życia konsekrowanego i stowarzyszenia życia apostołskiego*, Lublin 1990, s. 142-144.

gadnienie profesji zakonnej ukazuje pogłębioną refleksję teologiczną i kanonistyczną, która opiera się na nauce Soboru Watykańskiego II.

Prawo powszechne Kościoła w kan. 654 wymienia istotne elementy profesji zakonnej⁵. Należą do nich: zobowiązanie się publicznym ślubem do zachowania trzech rad ewangelicznych, konsekracja Bogu przez posługę Kościoła i włączenie do instytutu z prawami oraz obowiązkami. Dobrowolnie przyjęte i wyrażone zobowiązanie (śluby zakonne) stwarzają dla osoby je składające nowy stan prawny. Są one elementem tak istotnym, że nie można być profesem zakonnym (zakonnikiem) bez ich złożenia. Włączenie do instytutu rodzi prawa i obowiązki określone w prawie powszechnym, zwłaszcza w kan. 662-672 oraz w innych częściach Kodeksu z 1983 r., i w prawie własnym konkretnego instytutu.

Okres próby, jakim jest nowicjat, kończy się złożeniem ślubów czasowych. Są one ponawiane, aż do złożenia ślubów wieczystych⁶. Tym niemniej, w niektórych instytutach zakonnych składa się jedynie śluby czasowe i dlatego w prawie własnym trzeba dokładnie określić, od kiedy następuje definitywne włączenie do instytutu, a zakonnik staje się jego pełnoprawnym członkiem⁷. Takie dookreślenie w prawie własnym jest ważne, ze względu na dalsze skutki prawne, np. kwestia głosu czynnego i biernego, uprawnienia do pełnienia pewnych funkcji czy urzędów. W większości instytutów, po upływie określonego czasu następuje złożenie ślubów wieczystych.

Pierwsza profesja wymaga do swej ważności określonych warunków, co reguluje treść kan. 656. Kandydat musi ukończyć osiemnasty rok życia i ważnie odbyć nowicjat; kompetentny przełożony dopuścić

⁵ „Przez profesję zakonną członkowie zobowiązują się publicznym ślubem do zachowania trzech rad ewangelicznych, zostają konsekrowani przez posługę Kościoła Bogu i włączeni do instytutu z prawami i obowiązkami określonymi w prawie”, KPK 1983, kan. 654.

⁶ „Profesja czasowa winna być składana na okres przewidziany we własnym prawie, nie krótszy niż trzy lata i nie dłuższy niż sześć lat.”, tamże, kan. 655.

⁷ Por. tamże, kan. 607 §2.

go do profesji, a sam profes złożył ją w sposób świadomy i dobrowolny, na ręce właściwego przełożonego⁸.

Życie zakonne i wynikające z niego zobowiązania domagają się pełnoletniości kandydata i jego dojrzałości. Ukończenie osiemnastego roku życia koreluje z wiekiem wymaganym do rozpoczęcia nowicjatu oraz zazwyczaj rocznym okresem jego trwania⁹. Dopuszczenie do profesji jest aktem wewnętrznego zarządu instytutu. Prawo własne dokładniej wskazuje na kompetentnego przełożonego, który ma obowiązek wysłuchać swojej rady przy podejmowaniu takiej decyzji. Nowicjusz dopuszczony zgodnie z prawem, składa profesję wyraźnie, bez przymusu, ciężkiej bojaźni czy podstępów. Wszystkie te elementy muszą być zachowane, aby akt dokonał się ważnie, bez jakichkolwiek ograniczeń woli czy świadomości kandydata. Prawo własne zazwyczaj opisuje przebieg obrzędu, określa wypowiedzenie konkretnej formuły słownej, z wymienieniem trzech ślubów zakonnych, czasu, na jaki składa się profesję i inne szczegóły. Ostatnim warunkiem koniecznym do ważności profesji jest jej przyjęcie przez właściwego przełożonego. Osobę tę wskazuje prawo własne. Przełożony występuje, czy to osobiście, czy przez delegata i przyjmuje publiczny ślub w imieniu Kościoła, jak również w imieniu instytutu zakonnego¹⁰.

Po upływie czasu, na jaki profesja została złożona, następuje jej ponowienie¹¹. Oprócz upływu czasu, wymagana jest prośba samego

⁸ „Do ważności profesji czasowej wymaga się, aby: 1° składający ją ukończył przynajmniej osiemnasty rok życia; 2° nowicjat został odbyty ważnie; 3° dopuszczenia dokonał w sposób wolny kompetentny przełożony po wysłuchaniu głosu swojej rady, zgodnie z prawem; 4° była ona wyraźna i złożona bez przymusu, ciężkiej bojaźni lub podstępów; 5° została przyjęta przez właściwego przełożonego, osobiście lub przez innego.”, tamże, kan. 656. Jeszcze wcześniej na etapie przyjęcia do nowicjatu, prawo powszechnie stanowi zakaz przyjmowania osób, które są obciążone długiem, którego nie są w stanie spłacić, przez co chroni się sytuację materialną instytutu, por. tamże, kan. 644.

⁹ Por. tamże, kan. 643 §1 n.1, 648 §1.

¹⁰ Warunki ważności profesji, por. J. R. BAR, J. KALOWSKI, *Prawo o instytutach życia konsekrowanego*, s. 114-117; B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 146-148.

¹¹ „Po upływie czasu, na jaki profesja została złożona, zakonnik, który sam o to

zainteresowanego, w której wyraża swoją wolną i świadomą wolę ponowienia profesji¹². Jeśli zachodzi taka potrzeba, prawo powszechne dopuszcza przedłużenie okresu profesji czasowej, ale nie dłużej, niż na dziewięć lat¹³. Z drugiej strony, jeśli istnieje uzasadniona potrzeba, profesję wieczystą można przyspieszyć. Jednakże antycypacja profesji wieczystej nie może przekroczyć okresu trzech miesięcy¹⁴. Wydłużenie lub przyspieszenie profesji wieczystej domaga się słusznej przyczyny, którą ocenia przełożony¹⁵.

Ważność profesji wieczystej warunkują trzy elementy, już wyżej omówione: ważne dopuszczenie dokonane przez kompetentnego przełożonego, jej wyraźne złożenie, bez przymusu, ciężkiej bojaźni lub podstępny, a także przyjęcie przez właściwego przełożonego. Prawo powszechne dodaje następnie dwa warunki. Profes wieczysty powinien ukończyć przynajmniej dwadzieścia jeden lat i przynajmniej trzy lata trwać w profesji czasowej¹⁶. W prawie własnym można podwyższyć wiek wymagany do profesji wieczystej. Kodeks wyraźnie zezwala na wprowadzenie do prawa własnego jeszcze innych warunków i to do ważności tego aktu.

prosi i jest uznany za zdanego, powinien być dopuszczony do ponowienia profesji lub do złożenia profesji wieczystej. W przeciwnym razie winien odejść z instytutu”, KPK 1983, kan. 657 §1.

¹² W ponowieniu profesji nie zachodzi jakiś automatyzm ponowienia. Instytut kolejny raz w pozytywny sposób uznaje zdadność kandydata, co wyraża się w dopuszczeniu i przyjęciu odnowionej profesji, por. B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 148.

¹³ „Jeśli zaś wydaje się to wskazane, kompetentny przełożony może zgodnie z własnym prawem przedłużyć okres profesji czasowej, tak jednak, by okres, w którym zakonnik jest związany ślubami czasowymi, nie przekroczył dziewięciolecia.”, KPK 1983, kan. 657 §2.

¹⁴ „Profesję wieczystą można dla słusznej przyczyny antycypować, jednak nie ponad trzy miesiące.”, tamże, kan. 657 §3.

¹⁵ Por. B. W. Zubert, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 149-150.

¹⁶ „Oprócz warunków określonych w kan. 656, nn. 3, 4 i 5, i innych dodanych przez własne prawo, do ważności profesji wieczystej wymaga się: 1° ukończenia przynajmniej dwudziestego pierwszego roku życia; 2° uprzedniej profesji czasowej, przynajmniej przez trzy lata, z zachowaniem przepisu kan. 657, §3”, KPK 1983, kan. 658.

Obydwa warunki ważności profesji wieczystej związane z wiekiem kandydata nawiązują do współczesnej rzeczywistości życia. Śluby wieczyste winien składać człowiek dojrzały, również w przestrzeni dojrzałości psychicznej i emocjonalnej. Dodać można, że formułę składa się wobec przełożonego, który przyjmuje śluby, w obecności dwóch świadków składających podpisy na dokumencie. Fakt złożenia profesji wieczystej należy odnotować w księdze chrztów. Informacja ta powinna dotrzeć do parafii chrztu, tam gdzie profes był ochrzczony, aby dokonać adnotacji¹⁷.

2. Konsekwencje złożonego ślubu ubóstwa

Złożenie profesji czasowej i następnie wieczystej powoduje określone skutki dla zakonnika, które reguluje prawo powszechne Kościoła. Dotyczy to także indywidualnej przestrzeni posiadania i dysponowania dobrami doczesnymi. Zasadnicza wolność ich posiadania i dysponowania nimi, która wynika z prawa naturalnego, jest ograniczona w prawie zakonnym. Ograniczenie to jest konsekwencją uprzedniego wyboru życia zakonnego, jako świadomej i dobrowolnej decyzji osoby oraz złożonej profesji.

2.1. Pierwsza profesja zakonna

Naśladowanie Chrystusa ubogiego staje się zarazem świadectwem dawanym miłości Bożej. Na świadectwo składają się konkretne wymogi zewnętrzne, jak również postawy i intencje osoby zakonnej. Z ubóstwem nie można pogodzić niezależności w przestrzeni dóbr materialnych. Norma wspólna dla wszystkich instytutów życia konsekrowanego stanowi: „Ewangeliczna rada ubóstwa do naśladowania Chrystusa, który będąc bogaty stał się dla nas cierpiącym niedostatek, prócz życia w rzeczywistości i w duchu ubogiego, prowadzonego pracowicie w trzeźwości i dalekiego od ziemskich bogactw, niesie ze sobą zależność i ograniczenie w używaniu dóbr i dysponowaniu nimi, zgodnie z własnym prawem poszczególnych instytutów”¹⁸. Zależność

¹⁷ Por. tamże, kan. 535 §2.

¹⁸ Tamże, kan. 600. Treść cytowanego kanonu, która jest chrystocentryczna, zawie-

od przełożonych w odniesieniu do dóbr materialnych nie sprowadza się tylko do zewnętrznego przestrzegania norm zakonnych oraz decyzji przełożonych. Przytoczony tekst kan. 600 bazuje na soborowym dokumencie¹⁹, który wskazuje również na wewnętrzne przeżywanie ubóstwa, aby być wolnym wewnątrz od zachłanności posiadania („w duchu ubogiego”). Duchowe rozumienie ślubu ubóstwa wzmacnia życie braterskie całej wspólnoty zakonnej²⁰.

Kolejne zasady w prawie powszechnym na temat ubóstwa stanowi kan. 668 Kodeksu z 1983 r. Nowicjusze przed złożeniem pierwszej profesji powinni podjąć decyzje dotyczące ich majątku. Skoro decydują się na zależność od przełożonych, także w sprawach materialnych, powinni zadysponować dotychczas posiadanym majątkiem. Chodzi o różne możliwe akty prawne: zrzeczenie się dóbr, zrzeczenie się zarządu dobrami, zadysponowanie, kto będzie korzystać z dochodów, jakie majątek przynosi. „Zakonnicy powinni przed pierwszą profesją przekazać, komu zechcą, zarządzanie swoimi dobrami oraz – jeśli konstytucje czego innego nie postanawiają – w sposób wolny zadysponować ich użytkowaniem i korzystaniem z dochodów”²¹.

Formalnie nowicjusz jeszcze nie jest zakonnikiem. Tym niemniej w znaczeniu praktycznym jeszcze przed złożeniem profesji, a nawet

ra w sobie odniesienia teologiczne i prawne, por. Y. SUGAWARA, *La povertà evangelica nel Codice: norma comune (c. 600) e applicazione individuale (c. 668)*, Periodica 89(2000) z. 1, s. 47-62.

¹⁹ Por. Dekret Soboru Watykańskiego II o przystosowanej do współczesności odnowie życia zakonnego *Perfectae caritatis*, 28.10.1965, w: Sobór Watykański II, Konstytucje, Dekrety, Deklaracje, Poznań 2002, s. 264-275, nr 13.

²⁰ „Natomiast *ubóstwo w duchu*, pokora, prostota, umiejętność uznania darów innych, ceniecie takich wartości ewangelicznych, jak *życie ukryte z Chrystusem w Bogu*, szacunek dla ukrytej ofiary, dowartościowanie najuboższych, bezinteresowna służba sprawom nie przynoszącym dochodu ani rozgłosu, to elementy jednoczące wspólnotę braterską mocą ślubu ubóstwa.”, KONGREGACJA INSTYTUTÓW ŻYCIA KONSEKROWANEGO I STOWARZYSZEŃ ŻYCIA APOSTOLSKIEGO, *Życie braterskie we wspólnotcie „Congregavit nos in unum Christi amor”*, 02.02.1994, Ząbki 1994, nr 44.

²¹ KPK 1983, kan. 668 §1. Por. E. GAMBARI, *Życie zakonne po Soborze Watykańskim II*, s. 350-354; J. P. SCHOUPE, *Elementi di diritto patrimoniale canonico*, wyd. 2, Milano 2008, s. 218-219; Y. SUGAWARA, *La povertà evangelica nel Codice*, s. 63-66.

przed rozpoczęciem nowicjatu, powinien podjąć decyzje²². Należy się liczyć z różnymi sytuacjami. Nowicjusz może nie posiadać żadnych dóbr i tym samym nie ma z czego się zrzekać, ale również może być człowiekiem bardzo zamożnym. Najbardziej radykalnym rozwiązaniem byłoby zrzeczenie się aktualnie posiadanych dóbr, rozumiane jako w pełni suwerenna i przemyślana decyzja. Można go dokonać na korzyść jakichkolwiek osób, co jest wolną decyzją nowicjusza: np. na rzecz najbliższej rodziny, innych krewnych, osób fizycznych lub prawnych, jak również instytutu, którego jest nowicjuszem. Akt zrzeczenia się należy sporządzić w formie prawnej ważnej wobec prawa państwowego, przy założeniu, że nowicjusz jest w pełni świadom wszystkich skutków prawnych, wynikających z tego aktu²³.

Zadysonowanie swoim majątkiem może także sprowadzić się do zrzeczenia się bieżącego jego zarządu, bez wyzbycia się tytułu własności. Nowicjusz określa, kto i na jakich zasadach dokonuje czynności administracyjnych w jego imieniu, które to dyspozycje należy odnieść do norm prawa cywilnego. Jeszcze inną czynnością prawną, będzie określenie, kto stanie się beneficjentem korzyści, jakie majątek przynosi²⁴. Rozważenie tych czynności prawnych może w jakiejś mierze kierunkować prawo zakonne i konkretne zapisy Konstytucji instytutu. Nie jest ponadto wykluczone, że wskazanym beneficjentem korzyści, jakie dobra przynoszą, jest sam zainteresowany, który oddaje je następnie na potrzeby instytutu. Nowicjusz niektóre z ruchomości, a następnie już jako profes, mógłby zatrzymać za zgodą swoich

²² Wyraźnie można tego domagać się od tych, którzy zostali kanonicznie dopuszczeni do profesji, por. B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 170.

²³ Ewentualność zrzeczenia się dóbr dotyczyć może także tego, co stałoby się własnością osoby w przyszłości, por. tamże, s. 170. Myśl tę należy uzupełnić uwagą: o ile prawo państwowe przewiduje taką konstrukcję prawną.

²⁴ Wydaje się prostszą decyzją dotyczącą dóbr ruchomych, niż ta odnosząca się do nieruchomości. Środki pieniężne można zwyczajnie ulokować w banku. Z kolei w odniesieniu do dóbr nieruchomości należy określić kwestie zarządu i osób korzystających z dochodu lub też zadysonować kapitalizowanie dochodu w banku, por. A. CALABRESE, *Istituti di vita consacrata e società di vita apostolica*, Città del Vaticano 2010, s. 225-226.

przełożonych zakonnych. Mogą to być rzeczy użytkowe, takie jak: sprzęt elektroniczny (np. komputer), telefon komórkowy, instrumenty muzyczne. Ewentualne rozwiązania w tym zakresie nie mogą być sprzeczne z zasadami ubóstwa czy życia wspólnego, jak również normami prawa własnego²⁵.

Od zobowiązań płynących z kan. 668 nie można dyspensować, gdyż byłoby to naruszeniem ślubu ubóstwa. Odstępstwo od tych wymogów byłoby wewnętrznie sprzeczne z ideą życia zakonnego. Zarazem nowicjusz, a następnie już jako profes, może liczyć, że instytut, do którego należy, zapewni mu to, co jest niezbędne do realizacji celu powołania²⁶. Jednakże nowicjusz lub profes występujący z instytutu, czy nie ponawiający profesji czasowej, powraca do pełni posiadania dóbr, których zarząd lub korzystanie z dochodów powierzył innym osobom²⁷.

Kolejną konsekwencją płynącą ze złożonego ślubu ubóstwa jest zależność w dokonywaniu dyspozycji, które zmieniają wcześniejsze zdefiniowane przed pierwszą profesją. „Na zmianę tych dyspozycji ze słusznej przyczyny, jak również na podjęcie jakiegokolwiek aktu co do dóbr materialnych, potrzebują zezwolenia kompetentnego przełożonego, zgodnie z przepisami własnego prawa”²⁸.

Zmiany dotyczące zarządzania, użytkowania i korzystania z dochodów płynących z posiadanych dóbr, wymagają zaistnienia słusznej

²⁵ Konstytucje i inne zbiory własne instytutu mogą dysponować zakaz używania rzeczy na własną korzyść albo zobowiązywać do przeznaczenia dochodów dla konkretnej osoby lub na określone cele charytatywne, por. B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 171.

²⁶ „Instytut powinien zapewnić swoim członkom wszystko, co zgodnie z postanowieniami konstytucji konieczne jest do osiągnięcia celu, związanego z ich powołaniem”, KPK 1983, kan. 670. Chodzi tu o osiągnięcie celów specyficznych dla instytutu. W bezpośredni sposób norma dotyczy obowiązku po stronie instytutu, a pośrednio potwierdza prawo zakonnika, które z tym obowiązkiem koreluje, por. A. CALABRESE, *Istituti di vita consacrata e società di vita apostolica*, s. 230-231.

²⁷ W tym kontekście ważnym jest przemyślenie w świetle prawa cywilnego konstrukcji powierzenia zarządu dobrami, czy czerpania z nich korzyści, aby można było w przyszłości dokonać potrzebnych zmian.

²⁸ KPK 1983, kan. 668 §2. Por. Y. SUGAWARA, *La povertà evangelica nel Codice*, s. 66-68.

przyczyny. Również na dokonanie zmian profes potrzebuje zezwolenia kompetentnego przełożonego, którego wskazuje prawo własne. Ślub ubóstwa prowadzi do zależności od przełożonych oraz do ograniczenia przy podejmowaniu różnorodnych indywidualnych decyzji posiadających kontekst materialny. Chodzi nie tylko o te dobra, których posiadanie osoba zakonna zachowała. Dotyczy to także wszystkich innych czynności związanych z administracją dobrami materialnymi. Zależność zakonnika od przełożonego dotyczy różnych aspektów codziennego życia i apostołstwa również w wymiarze materialnym. Zezwolenie przełożonego zakłada wcześniejszą ocenę sytuacji i rozeznanie przyczyn ewentualnych zmian, po myśli kan. 668. W ten sposób uniknie się lekkomyślnych i błędnych decyzji. „Zmiana może polegać albo na całkowitym odwołaniu poprzedniego dokumentu i sporządzeniu nowego, albo na dokonaniu poprawek czy uzupełnień do poprzedniego”²⁹. Gdy przełożony stwierdza, że zachodzi słuszna przyczyna, to nie powinien odmówić zgody na zmiany; w przeciwnym przypadku naruszałby wolność profes a i jego uprawnienia.

Kolejnym skutkiem złożonej profesji jest nabywanie czy wypracowanie różnego rodzaju dóbr na korzyść instytutu. „Cokolwiek zakonnik nabywa własnym staraniem albo ze względu na instytut, nabywa to dla instytutu. Wszystko, co mu przysługuje z tytułu pensji, zapomogi lub ubezpieczenia, jest nabywane dla instytutu, chyba że własne prawo co innego postanawia”³⁰.

Ślub ubóstwa oraz życie wspólne zakonne prowadzi do wspólnoty majątkowej, co wyrażała dawna zasada: „cokolwiek nabywa zakonnik – nabywa klasztor”³¹. Ogólne pojęcie użyte w przytoczonej normie: „własne staranie” prowadzi m.in. do pracy zakonników. Indywidualna jak i wspólna praca przynosi dochód, a z nim różne formy nabywania dóbr. Pracę, jako źródło utrzymania zakonników, polecał Sobór Watykański II: „Niechaj wszyscy, pełniąc swoje obowiązki, uważają się

²⁹ B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 171.

³⁰ KPK 1983, kan. 668 §3.

³¹ B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 172; por. J. R. BAR, J. KAŁOWSKI, *Prawo o instytutach*, s. 134-137, 139-142; Y. SUGAWARA, *La povertà evangelica nel Codice*, s. 68-70.

za podległych powszechnemu prawu pracy i zdobywając w ten sposób środki konieczne do życia oraz prowadzenia działalności, niech odrzucą wszelką nadmierną troskę o dobro materialne i powierzą się opatrności Ojca Niebieskiego (por. Mt 6,25)³².

Przez nabywanie interpretuje się różne formy zdobywania dóbr, tj. wynikających z zaangażowania zdolności ludzkich, intelektualnych, artystycznych, praw autorskich, pracy we wspólnocie zakonnej, czy poza nią. To, co zakonnik na różny sposób wypracuje zarazem wnosi do dobra wspólnego instytutu³³.

Ponadto prawodawca kościelny podobnie stanowi, że zakonnik nabywa dla instytutu to, co wypracuje lub otrzyma jako pensję, zapomogę lub ubezpieczenie³⁴. Słowo pensja najczęściej oznacza wynagrodzenie za pracę, niezależnie, czy jest to umowa o pracę, czy np. umowa zlecenie lub umowa o dzieło, świadczenie stałe czy okazyjne, czy np. z tytułu praw autorskich, ale również emerytura czy renta. Nie ma też znaczenia, od jakiej instytucji zakonnik otrzymał pensję (np. państwowa, kościelna, stowarzyszenie, fundacja, spółka). Zależnie od przepisów prawa państwowego, zakonnik otrzymuje np. wynagrodzenie, jako osoba fizyczna. Także i w tej sytuacji wnosi środki materialne w dobro wspólne instytutu. Przez zapomogi, które zakonnik może otrzymać od osób prawnych, fizycznych, publicznych lub prywatnych, rozumie się

³² *Perfectae caritatis*, nr 13. Docenienie pracy nie powinno oznaczać wyboru sekularyzacji życia zakonnego, czy poświęcenia się pracy najemnej kosztem specyficznych dla instytutu posług i zajęć, por. E. GAMBARI, *Życie zakonne po Soborze Watykańskim II*, s. 359.

³³ „Ubóstwo ma także wymiar ekonomiczny: możliwość wydawania pieniędzy, traktowanych niemal jak własne, na potrzeby swoje i krewnych, styl życia zbyt różniący się od stylu życia współbraci i ubogich społeczności, wśród których często przychodzi żyć, rani i osłabia życie braterskie.”, KONGREGACJA INSTYTUTÓW ŻYCIA KONSEKROWANEGO I STOWARZYSZEŃ ŻYCIA APOSTOLSKIEGO, *Życie braterskie we wspólnocie*, nr 44. Relację ubóstwa do życia wspólnego, por. także E. GAMBARI, *Życie zakonne po Soborze Watykańskim II*, s. 355-365.

³⁴ Por. B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 172; J. P. SCHOUPE, *Elementi di diritto patrimoniale canonico*, s. 220-221; M. DEL MAR LEAL ADORNA, *El trabajo prestado por los religiosos: análisis sobre su consideración canónica y laboral*, *Ius Canonicum* 44(2004) 88, 679-704.

różnego rodzaju dary w szerokim lub ścisłym znaczeniu, a także nagrody i honoraria. Trzecie pojęcie użyte w normie kodeksowej, to ubezpieczenia. Zakonnik jako osoba fizyczna³⁵ może otrzymać zwrot pieniędzy za poniesione straty lub wyrządzone szkody, na skutek zawartych umów indywidualnych, czy ustawowych rozwiązań, np. komunikacyjnych. Świadczenia wypłacać może instytucja publiczna lub prywatna.

Bardziej szczegółowe zapisy korzystania ze środków materialnych, w tym rozstrzygnięć przedstawionych w kan. 668 § 3, powinno przedstawiać prawo własne instytutu. Także może to oznaczać indywidualne wykorzystanie środków, przy założeniu istnienia słusznej przyczyny, np. prawnego pobytu poza wspólnotą.

W uzupełnieniu do powyższych rozważań, jak również w nawiązaniu do współczesnej dynamicznej sytuacji zwłaszcza instytutów życia czynnego, pojawia się zagadnienie tzw. *peculium*³⁶. Chodzi o jakąś sumę pieniężną, zwykle niewielką, którą zakonnik dysponuje na własne potrzeby. Wydaje się, że można użyć potocznego słowa: „kieszonkowe”. Gdyby chodziło o takie korzystanie z pieniędzy, które nie zależy od wiedzy i zgody przełożonego, byłoby to wbrew ślubowi ubóstwa oraz zasadzie życia wspólnego i tym samym nie do przyjęcia. Jednakże, jeśli zakonnik dysponuje niewielkimi sumami, za wiedzą i akceptacją przełożonego, można ten stan rzeczy tolerować. Argumentem za istnieniem takiego zwyczaju albo nawet zapisu prawnego, np. w dyrektoriach czy zwyczajnikach zakonnych, jest dostosowanie się do różnych uwarunkowań życia współczesnego. Niekiedy względy praktyczne przemawiają za usprawnieniem codziennego życia zakonników. Tym niemniej środki tak wykorzystywane nie mogą mieć charakteru pensji miesięcznej, której zakonnik domagałby się od przełożonego, niezależnie od faktycznych potrzeb i okoliczności życia wspólnego oraz apostołskiego³⁷.

³⁵ Instytut lub jego część, np. prowincja, może podpisać umowę ubezpieczeniową. Wówczas pobierającym świadczenia jest konkretna osoba prawna.

³⁶ Por. B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 172; E. GAMBARI, *Życie zakonne po Soborze Watykańskim II*, s. 350; A. CALABRESE, *Istituti di vita consacrata e società di vita apostolica*, s. 231.

³⁷ Por. J. R. BAR, J. KAŁOWSKI, *Prawo o instytutach*, s. 141.

2.2. Profesja wieczysta

Złożenie profesji wieczystej w instytucie zakonnym pociąga za sobą obowiązek sporządzenia testamentu. „Przynajmniej przed złożeniem wieczystej profesji mają sporządzić testament, ważny również wobec prawa świeckiego”³⁸. Osoba może napisać testament w trakcie swojej zakonnej formacji początkowej, a nawet przed wstąpieniem do nowicjatu. Wcześniej sporządzony i nadal ważny testament, o ile nie zachodzą żadne istotne zmiany w stanie posiadania, zachowuje swoje znaczenie. Nie trzeba ponownie go spisywać. Gdyby jednak zakonnik tego nie uczynił, to najpóźniej przed ślubami wieczystymi jest bezwzględnie zobowiązany do spisania testamentu. Do przełożonych należy natomiast dopilnowanie, aby zakonnik wypełnił ten ustawowy obowiązek. Dopuszczenie do profesji wieczystej i końcowy okres upływu ślubów czasowych jest stosownym czasem na wszelkie wyjaśnienia i dokonanie tej czynności prawnej. Ponadto sporządzenie testamentu łączy się z rozumieniem ślubu ubóstwa, zasadą życia wspólnego oraz zależnością od przełożonych w używaniu dóbr materialnych.

Prawodawca kościelny domaga się, aby testament był ważny również wobec prawa świeckiego. Testament cieszy się ochroną prawną w każdym systemie prawa. Szczegółowe zasady dotyczące sporządzania i interpretowania testamentów podaje prawo cywilne, tj. w polskiej sytuacji Kodeks Cywilny³⁹.

Autor raz sporządzonego testamentu może go zmieniać w przyszłości. Także i zakonnik ma prawo dokonać zmian tego dokumentu. Jednakże ślub ubóstwa domaga się uzyskania zezwolenia kompetentnego przełożonego na zmianę dyspozycji testamentalnych⁴⁰. Jest to analogiczne do innych rozporządzeń majątkowych, które podejmuje zakonnik w odniesieniu do swoich dóbr, co już wyżej omówiono. Oprócz zezwolenia przełożonego potrzebna jest słuszna przyczyna. Profes może odwołać poprzedni testament i sporządzić nowy, jak również dokonać poprawek lub uzupełnień w dotychczasowym dokumencie.

³⁸ KPK 1983, kan. 668 §1.

³⁹ Por. *Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny*, Dz. U. z 1964, Nr 16, poz. 93 z późn. zm., art. 922-1088.

⁴⁰ Por. KPK 1983, kan. 668 §2.

Przyjęcie zasad życia zakonnego może ponadto doprowadzić zakonnik do całkowitego zrzeczenia się posiadanych dóbr. Zanim zostaną przytoczone aktualne normy prawa kanonicznego, należy przywołać historyczne już zagadnienie podziału ślubów na uroczyste i proste. Na początku życia zakonnego, kandydaci składali śluby zakonne (uroczyste), zrzekając się wszelkich dóbr materialnych. Oznaczało to, że zakonnik nie mógł niczego posiadać. Rozwój nowych form życia zakonnego, w których składano śluby, z czasem nazwane prostymi, wprowadził zmiany również w odniesieniu do ślubu ubóstwa. W tych instytutach zakonnych, gdzie składano śluby uroczyste, zakonnik nie mógł niczego posiadać, ani rozporządzać majątkiem. Z kolei w tych instytutach, gdzie składano śluby proste, zakonnik mógł zachować własność dóbr materialnych, ale rozporządzanie nimi zależało od zgody przełożonych⁴¹.

Współczesne powszechne prawo kanoniczne stanowi jedynie o profesji czasowej i wieczystej. Jednakże wyżej wskazane historyczne rozróżnienie ślubów, a z nim i różne tradycje poszczególnych instytutów zakonnych, zawiera aktualna norma kodeksowa. „Kto z racji natury swego instytutu powinien całkowicie zrzec się swoich dóbr, tego zrzeczenia winien dokonać w formie ważnej także w miarę możliwości wobec prawa cywilnego, przed profesją wieczystą, ważnego od dnia złożenia profesji. To samo powinien uczynić profes ślubów wieczystych, który według przepisów własnego prawa chciałby, za zezwoleniem najwyższego przełożonego, zrzec się w części lub w całości własnych dóbr”⁴².

W instytutach, w których składano śluby uroczyste, profes ma obowiązek dokonać przed profesją wieczystą zrzeczenia się wszystkich posiadanych dóbr materialnych. Czynność tę należy odnieść do norm prawa cywilnego, aby była skuteczna również na forum prawa pań-

⁴¹ Por. *Codex Iuris Canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Typis Polyglottis Vaticanis 1956 (dalej CIC 1917), can. 580-585; J. R. BAR, *Prawo zakonne po Soborze Watykańskim II*, Warszawa 1971 s. 104-105; J. R. BAR, J. KAŁOWSKI, *Prawo o instytutach*, s. 135.

⁴² KPK 1983, kan. 668 §4. Por. A. CALABRESE, *Istituti di vita consacrata e società di vita apostolica*, s. 229-230; Y. SUGAWARA, *La povertà evangelica nel Codice*, s. 71-75.

stwowego. O ile konstrukcja norm cywilnych na to pozwala, należy również wyrzec się dóbr, które ewentualnie nabędzie się w przyszłości, np. przez dziedziczenie⁴³. Tak radykalne wyrzeczenie się wszelkich posiadanych dóbr koreluje z ewangelicznym radykalizmem. Ustawodawca wskazuje na czas poprzedzający profesję wieczystą. Natomiast prawo własne instytutu precyzuje te kwestie i może ustanowić zrzeczenie, jako jeden z warunków, których wymaga się przy dopuszczeniu do złożenia profesji.

Inna jest sytuacja w tych instytutach zakonnych, gdzie istniała tradycja składania ślubów prostych. Tamże profesji ślubów wieczystych mogą, chociaż nie mają obowiązku, dokonać zrzeczenia się wszystkich lub części posiadanych aktualnie dóbr czy majątków. Aby decyzja była roztropna i przemyślana, czynią to za zezwoleniem najwyższego przełożonego instytutu⁴⁴. Także i w tym przypadku prawo własne zakonne określa warunki zrzeczenia, zwykle wskazuje czas, kiedy można dokonać aktu, już po złożeniu profesji wieczystej, itd. Czynność zrzeczenia również należy odnieść do norm prawa cywilnego, aby była ważna i skuteczna.

Różna natura instytutów wpływa następnie na dalsze skutki prawne, jakie wynikają z całkowitego zrzeczenia się dóbr. Ustawodawca kościelny stanowi: „Profes, który ze względu na naturę swego instytutu zrzekł się całkowicie swoich dóbr, traci zdolność nabywania i posiadania, stąd nieważnie podejmuje akty przeciwne ślubowi ubóstwa. Co jednak przechodzi na niego po dokonaniu zrzeczenia, przechodzi na instytut zgodnie z własnym prawem”⁴⁵. Obowiązek całkowitego zrzeczenia się posiadania, kiedy wynika to z tradycji i prawa własnego instytutu, prowadzi do następujących skutków w prawie kanonicznym. Zakonnik traci zdolność nabywania i posiadania dóbr materialnych. Gdyby dokonywał czynności prawnych przeciwnych ślubowi ubó-

⁴³ Por. B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 172-173; S. A. SZUROMI, *Appunti sulla capacità giuridica di acquisto e di possesso dei membri degli IVCR*, *Commentarium pro Religiosis et Missionariis* 85(2004) 3-4, s. 302-303.

⁴⁴ Por. *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 537.

⁴⁵ KPK 1983, kan. 668 §5.

stwa, są one nieważne. Dobra, które w przyszłości nabędzie, stanowiąc będą własność instytutu, do którego należy. Prawo własne zakonne może określić dokładniej osobę prawną, której one przypadają, czy inne praktyczne szczegóły⁴⁶.

Inna będzie natomiast sytuacja profesusa wieczystego w instytucie, gdzie zrzeczenie jest fakultatywne. Nie jest wykluczone, że profesus zachowuje prawo nabywania czy posiadania dóbr. Ewentualne jego czynności wbrew prawu kanonicznemu nie muszą nosić cechy nieważności⁴⁷. Inną jest kwestia moralna, tj. podejmowanie działań w zakresie nabywania i posiadania bez zgody właściwych przełożonych, jako zagadnienie grzechu⁴⁸. Szczegóły interpretacji ślubu ubóstwa podaje prawo własne.

3. Dobra kościelne

Postawione we wstępie pytanie o relację indywidualnego zakonnego ślubu ubóstwa do tej części dóbr materialnych, którą określa się jako „dobra kościelne”, wymaga przybliżenia tego pojęcia. Czym są dobra kościelne? Prawo powszechne ujmuje tę kwestię następująco: „Wszystkie dobra doczesne, należące do Kościoła powszechnego, do Stolicy Apostolskiej lub do innych publicznych osób prawnych w Ko-

⁴⁶ Normy prawa kanonicznego należy odnieść do prawodawstwa cywilnego, które nie w każdym kraju dopuszcza tego rodzaju zrzeczenie. Specyficzną jest sytuacja zakonnika wyniesionego do godności biskupiej. Jego odniesienie do ślubu ubóstwa reguluje prawo powszechne: „Zakonnik, o którym wyżej: 1° jeśli przez profesję utracił prawo własności dóbr, ma prawo używania, użytkowania i zarządzania dobrami, które otrzymuje. Prawo zaś własności biskup diecezjalny oraz inni, o których mowa w kan. 381, §2, nabywają dla Kościoła partykularnego; inne zaś dla instytutu lub Stolicy Świętej, w zależności od tego, czy instytut jest zdolny do posiadania, czy też nie; 2° jeśli przez profesję nie utracił prawa własności dóbr, które posiadał, odzyskuje prawo używania, użytkowania i zarządzania; wszystko zaś, co odtąd otrzymuje, nabywa w pełni dla siebie; 3° w obydwu zaś przypadkach dobrami, które otrzymuje nie dla siebie, powinien rozporządzać zgodnie z wolą ofiarodawców.”; tamże, kan. 706.

⁴⁷ Por. B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 173.

⁴⁸ Por. J. R. BAR, J. KAŁOWSKI. *Prawo o instytutach*, s. 136-137. Zależnie od wielkości materii (wartości dóbr) można rozważać te zagadnienie w kategoriach ciężkości grzechu.

ściele, są dobrami kościelnymi i rządzą się kanonami, które następują, oraz własnymi statutami”⁴⁹.

Niekiedy tak wyróżnione dobra doczesne nazywa się dobrami kościelnymi w znaczeniu ścisłym⁵⁰. Należy tu zaakcentować, że chodzi o własność przynależącą do publicznych osób prawnych kościelnych. Podział na publiczne i prywatne osoby prawne ma swoje specyficzne zastosowanie w księdze piątej obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego⁵¹. Oznacza to, że te pierwsze osoby mogą nabywać, posiadać, zarządzać i alienować dobra w imieniu Kościoła, zgodnie z zapisem kanonów 116 i 1254.

W Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r. ustawodawca precyzował pojęcia, wymieniając dobra: nieruchome i ruchome, cielesne i niecielesne, rzeczy święte (*bona sacra*) oraz drogocenne (*bona pretiosa*)⁵². Takiego wyliczenia aktualny Kodeks z 1983 r. nie podaje, choć używa się w tym zbiorze prawnym terminów: dobra ruchome i nieruchome, *bona sacra* i *bona pretiosa*⁵³. Aktualną interpretację dóbr ruchomych i nieruchomości należy odnieść do norm prawa cywilnego.

O ile dobra publicznych osób prawnych kościelnych należy nazwać kościelnymi, to te środki materialne, które przynależą do prywatnej osoby prawnej już nie mają tak jednoznacznie oznaczonej kwalifikacji. Zarząd dobrami osoby prywatnej jest regulowany przede wszystkim własnymi statutami, nie natomiast prawem powszechnym Kościoła⁵⁴. Kwestia podziału na osoby prawne publiczne i prywatne i w konsekwencji na dobra kościelne oraz „niekościelne” była szeroko dyskutowana przy redagowaniu norm aktualnego Kodeksu⁵⁵. Majątek osób

⁴⁹ KPK 1983, kan. 1257 §1.

⁵⁰ Por. W. WÓJCIK, J. KRUKOWSKI, F. LEMPA, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 4, Lublin 1987, s. 50.

⁵¹ Rozróżnienie osób prawnych na publiczne i prywatne, por. KPK 1983, kan. 116.

⁵² CIC 1917, kan. 1497.

⁵³ Rzeczy ruchome i nieruchome, por. KPK 1983, kan. 1270, 1283 n. 2, 1285, 1302 §1, 1305, 1376; rzeczy święte, por. tamże, kan. 1171, 1212, 1269, 1376; rzeczy kosztowne, por. tamże, kan. 1270.

⁵⁴ „Dobra doczesne prywatnej osoby prawnej rządzą się własnymi statutami a nie tymi kanonami, chyba że wyraźnie jest inaczej zastrzeżone”, tamże, kan. 1257 §2.

⁵⁵ Por. W. WÓJCIK, J. KRUKOWSKI, F. LEMPA, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 51-52.

prawnych prywatnych, które zgodnie z zapisem kan. 116 Kodeksu z 1983 r. nie występują w imieniu Kościoła, zależy przede wszystkim od norm prawa cywilnego oraz własnych statutów. Jednakże niekiedy postrzega się go jako dobra kościelne, w szerokim ich ujęciu. Argumentem za tym ostatnim zdaniem byłaby np. aprobata dla zaistnienia kościelnych osób prawnych prywatnych, co także ma swoje znaczenie w kwestiach majątkowych, choćby przez nadzór kościelny nad nimi, czy obowiązek składania sprawozdań kompetentnej władzy kościelnej⁵⁶. „Podkreślenie, że osoby prawa prywatnego rządzą się własnymi statutami, a w wyjątkowych wypadkach prawem powszechnym, nie wyklucza ściśle biorąc ani prawa partykularnego, ani nadzoru biskupa, ani kościelnego charakteru mienia tych osób”⁵⁷.

Pytanie o relację zakonnego ślubu ubóstwa do dóbr kościelnych dotyczy instytucji zakonnych. Są one jednoznacznie osobami prawnymi publicznymi. Zatem dobra doczesne posiadane przez instytucje zakonne są kościelnymi⁵⁸. Prawo własności należy do tej osoby prawnej, która je nabyła zgodnie z prawem⁵⁹. Dlatego dobra należące do instytucji, choćby był on prawie diecezjalnym, należą do instytucji, a nie do Ko-

⁵⁶ Por. KPK 1983, kan. 322-323, 325.

⁵⁷ W. WÓJCIK, J. KRUKOWSKI, F. LEMPA, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 52. Z drugiej strony istnieją opinie nazywające wprost dobra osób prywatnych świeckimi: „Z zestawienia obu kanonów wynika, że prywatne osoby prawne cieszą się ową zdolnością kanoniczną, niemniej jednak należące do nich dobra – chociaż stanowią własność osób prawnych Kościoła (w tym przypadku prywatnych) i służą celom kościelnym – nie są kościelne, lecz świeckie.”, *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, s. 933. Por. też dyskusję nad problemem: S. DUBIEL, *Uprawnienia majątkowe Kościoła Katolickiego w Polsce w świetle Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., Konkordatu z 1993 r. i ustaw synodalnych*, Lublin 2007, s. 31-32; V. DE PAOLIS, *I beni temporalis della Chiesa*, Bologna 2001, s. 11-16.

⁵⁸ „Dobra doczesne instytucji zakonnych jako kościelne rządzą się przepisami księgi V *Dobra doczesne Kościoła*, chyba że co innego wyraźnie zastrzeżono.”, KPK 1983, kan. 635 §1. Por. V. MOSCA, *Povertà e amministrazione dei beni negli Istituti religiosi*, Quaderni di Diritto Ecclesiale 2(1990), s. 242-243; A. PERLASCA, *La capacità patrimoniale degli istituti religiosi*, Quaderni di Diritto Ecclesiale 22(2009), s. 124-125; Y. SUGAWARA, *Le norme sui beni temporalis negli istituti religiosi (can. 635)*, w: *Iustitia in caritate*, Miscellanea di studi in onore di Velasio de Paolis, Città del Vaticano 2005, s. 414-415.

⁵⁹ Por. KPK 1983, kan. 1256.

ścioła partykularnego⁶⁰. Wewnętrzna struktura instytutu może być bardzo złożona (wice prowincje, delegatury, regiony, itd.). Prawo własne powinno określić status prawny tych struktur i jednocześnie powiązane z nimi kwestie posiadania, nabywania, administrowania i alienacji dóbr doczesnych⁶¹. Jakkolwiek są to również dobra kościelne.

Następnie należy zauważyć, że istnieją instytuty zakonne, które cechuje ograniczenie lub wykluczenie posiadania⁶². Ten stan rzeczy musi być opisany w konstytucjach instytutu, czy ograniczenia dotyczą całej osoby prawnej, jego części (prowincja, dom zakonny), czy niektórych aktów prawnych. Konsekwencją, przy braku zdolności posiadania, będzie przynależność dóbr kościelnych do Stolicy Apostolskiej lub innej osoby prawnej kościelnej.

Po przybliżeniu pojęcia dóbr kościelnych, należy zastanowić się nad charakterem dóbr posiadanych przez osoby fizyczne, które przez profesję zakonną łączą się z konkretnym instytutem. Trzeba również rozważyć działania profesów w odniesieniu do dóbr materialnych, które już należą do instytutu.

4. Zakonnik a dobra kościelne

Nowicjusz przed złożeniem pierwszej profesji powinien podjąć decyzje dotyczące posiadanego majątku. Jednym z możliwych wariantów byłoby zrzeczenie się aktualnie posiadanych dóbr. Dobra te

⁶⁰ Por. A. CHRAPKOWSKI, *Zarządzanie dobrami doczesnymi w instytutach zakonnych*, s. 137. Instytuty zakonne często prowadzą dzieła diecezjalne, np. tzw. parafie zakonne. W takiej sytuacji należy w stosownych umowach rozgraniczyć stan posiadania parafii i domu zakonnego, własność dóbr nabywanych w przyszłości, sytuacje lokalowe, dochody, wydatki i finansowanie dzieła zakonnego i diecezjalnego, por. T. GAŁKOWSKI, *Zależności ekonomiczne pomiędzy Kościołem partykularnym a instytutami życia konsekrowanego*, Prawo Kanoniczne 44(2001) nr 3-4, s. 78-86.

⁶¹ Por. A. CHRAPKOWSKI, *Zarządzanie dobrami doczesnymi w instytutach zakonnych*, s. 137-138.

⁶² Por. J. R. BAR, J. KAŁOWSKI, *Prawo o instytutach*, s. 90; E. GAMBARI, *Życie zakonne po Soborze Watykańskim II*, s. 369-370; A. CHRAPKOWSKI, *Zarządzanie dobrami doczesnymi w instytutach zakonnych*, s. 138; V. MOSCA, *Povertà e amministrazione dei beni negli Istituti religiosi*, s. 241; Y. SUGAWARA, *Le norme sui beni temporali negli istituti religiosi*, s. 419.

przekazuje tym, których wybiera w wolny sposób. Jeśli przekaze je na korzyść instytutu, którego jest nowicjuszem, po ważnie dokonanych akcie darowizny, będą one odtąd stanowić część dóbr kościelnych.

W innym możliwym wariantcie, dyspozycja dotyczy określenia, kto prowadzi zarząd dóbr, których własność nadal należy do zakonnika. Należy też wskazać, komu przypadną ewentualne korzyści z administrowanego majątku. Także i tu jest możliwe, że beneficjentem może być instytut, do którego przynależy zakonnik. Tym samym dochód będzie wpływem do dóbr kościelnych. Prawo własne zakonne może kierunkować decyzje zakonnika, respektując jego prawo posiadania. Jednakże, gdy profes wystąpi z instytutu albo nie ponowi profesji czasowej, swobodnie może zmienić swoje poprzednie decyzje dotyczące zarządu lub korzystania z dochodów, zgodnie z klauzulami wcześniej przez siebie określonymi⁶³.

Odniesienie do dóbr kościelnych należy również zauważyć w kontekście profesji wieczystej zakonnika. Przed jej złożeniem osoba ma obowiązek sporządzenia testamentu, ważnego również wobec prawa cywilnego. W tych instytutach, w których dawniej składano śluby uroczyste, profes ma obowiązek dokonać zrzeczenia się przed profesją wieczystą z wszystkich posiadanych dóbr materialnych. Podejmując wolną decyzję, zakonnik może wskazać jako beneficjenta instytut zakonny, do którego należy. W tych zaś instytutach zakonnych, gdzie istniała tradycja składania ślubów prostych, profes ślubów wieczystych może fakultatywnie dokonać zrzeczenia się wszystkich lub części posiadanych aktualnie dóbr czy majątków. W tym drugim przypadku zrzeczenie się może nastąpić także w jakiś czas po ślubach wieczystych. Zakonnik może również dokonać zrzeczenia się czy darowizny na rzecz instytutu, do którego przynależy. W każdym powyższym przypadku darowizny, majątek wchodzi w zakres dóbr kościelnych.

Ślub ubóstwa skutkuje zależnością od przełożonych oraz ograniczeniami przy podejmowaniu różnorodnych indywidualnych decyzji posiadających kontekst materialny. Dotyczy to również wprost lub po-

⁶³ Punktem odniesienia jest prawo cywilne i na tej podstawie dokonywane są czynności prawne.

średnio dóbr kościelnych. Działania zakonnika mogą posiadać charakter formalny, np. związany z pełnieniem przez niego różnych urzędów albo nieformalny, dotyczący codziennego życia w instytucie lub apostołstwa. Kierunkowe a zarazem praktyczne normy regulujące praktykę ślubu ubóstwa stanowi własne prawo instytutu⁶⁴.

Troska o instytut oraz o wypełnienie celów, jakie Kościół przed nim stawia, łączy się także z wymiarem ekonomicznym. W tym kontekście brak gospodarności, czy niestaranne zarządzanie dobrami kościelnymi, narusza ślub ubóstwa⁶⁵. Dotyczy to w pierwszym rzędzie osób pełniących funkcje administratorów, ale także innych zakonników w części, w jakiej ich działania dotyczą wykorzystania środków materialnych.

Stąd ważny jest dobór jak najlepszych ekonomów zakonnych. Następnie należy ich konkretne działania poddawać kontroli przy okazji kanonicznych wizytacji. Prawo poleca ustanowienie ekonomów w każdym instytucie oraz prowincji⁶⁶. Ekonom zarządza dobrami kościelnymi pod kierunkiem przełożonego: są to dwa różne urzędy. Wyjątkiem jest dom zakonny, w którym najlepiej, gdy te dwie funkcje są rozdzielone, ale dopuszcza się w szczególnej sytuacji ich połączenie, np. w wyniku trudności personalnych⁶⁷. Do istotnych obowiązków prawnie ustanowionych ekonomów należy przedkładanie

⁶⁴ „Každy jednak instytut powinien ustanowić odpowiednie normy, dotyczące używania i zarządu dóbr, które by stały na straży właściwego instytutowi ubóstwa, strzegły go i wyrażały.”, KPK 1983, kan. 635 §2. Oprócz norm ogólnych dla całego instytutu (Konstytucje), praktyczne wskazania zawierają regulacje na niższym poziomie, np. prowincji zakonnej, w których uwzględnia się konkretne sytuacje lokalne: ekonomiczne, społeczne i inne, por. A. CHRAPKOWSKI, J. KRZYWDA, J. WROCEŃSKI, B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. II/2, red. J. Krukowski, Poznań 2006, s. 67.

⁶⁵ „Złe zarządzanie zakonnymi dobrami doczesnymi przez osoby do tego powołane ujemnie wpływa na współzainteresowanie i współodpowiedzialność pozostałych członków za sprawy materialne oraz stwarza niebezpieczeństwo poważnych nadużyć w przedmiocie ślubu ubóstwa oraz życia wspólnego”; B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 101.

⁶⁶ Por. KPK 1983, kan. 636 §1.

⁶⁷ Por. A. CHRAPKOWSKI, J. KRZYWDA, J. WROCEŃSKI, B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 68; B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 102-103; J. R. BAR, J. KAŁOWSKI, *Prawo o instytutach*, s. 91.

sprawozdań kompetentnej władzy⁶⁸. Te i inne obowiązki ekonomów należy widzieć w perspektywie rodzaju dóbr, którymi zarządzają, tj. dobrami kościelnymi. Zarząd pod kierownictwem przełożonych oznacza uzyskiwanie ich zgody na określone działania. Zwłaszcza, gdy są to akty przekraczające zwykłą administrację, czy są to akty alienacji dóbr kościelnych⁶⁹. Zależnie od wartości alienacji, gdy suma działania prawnego przekracza próg określony dla danego regionu przez Stolicę Apostolską, czy są to rzeczy drogie z racji artystycznych lub historycznych albo są to rzeczy ofiarowane Kościołowi na mocy ślubu, potrzebna jest ponadto zgoda Stolicy Świętej.

W administracji, czy to związanej z urzędem i osobą prawną zakonną, czy w wyjątkowych sytuacjach indywidualnych czynnościach prawnych zakonnika, pojawia się kwestia odpowiedzialności za długi i zobowiązania. Kiedy przełożony lub ekonom doprowadza do zaciągnięcia długów albo zobowiązań, odpowiada osoba prawna z posiadanych dóbr i zasobów (dóbr kościelnych)⁷⁰. Dokładniej, odpowiada ta osoba prawna, która zaciągnęła zobowiązania, np. dom zakonny lub prowincja, a nie cały instytut. W prawie polskim przyjęto zasadę, że odpowiedzialności jednej osoby prawnej kościelnej nie przenosi się na inną taką osobę: „kościelna osoba prawna nie odpowiada za zobowiązania innej kościelnej osoby prawnej”⁷¹.

⁶⁸ Por. KPK 1983, kan. 636 §2, 637. Więcej o roli i zadaniach ekonomów zakonnych w prawie powszechnym, por. A. DOMASZK, *Funkcja ekonomia w prawie własnym Towarzystwa św. Franciszka Salezego*, *Seminare. Poszukiwania Naukowe*, 27(2010), s. 64-67; S. RECCHI, *L'economista negli istituti religiosi*, *Quaderni di Diritto Ecclesiale* 22(2009), s. 130-140.

⁶⁹ Por. KPK 1983, kan. 638 §1-4; CONGREGAZIONE PER GLI ISTITUTI DI VITA CONSACRATA E LE SOCIETÀ DI VITA APOSTOLICA, *Lettera Già da alcuni decenni (Amministrazione dei beni temporali negli istituti religiosi)*, 21.12.2004, *Enchiridion Vaticanum XXII*, nr 3286-3295, s. 1954-1957; A. CHRAPKOWSKI, J. KRZYWDA, J. WROCEŃSKI, B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 70-71; B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 105-108; J. R. BAR, J. KAŁOWSKI, *Prawo o instytutach*, s. 90-93.

⁷⁰ „Jeśli osoba prawna zaciągnęła długi i zobowiązania, nawet za zezwoleniem przełożonych, sama powinna za nie odpowiadać”; KPK 1983, kan. 639 §1.

⁷¹ *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz. U. z 1989 r. Nr 29, poz. 154 z późn. zm., art. 11.

Może też się zdarzyć, że długi zaciąga osoba fizyczna (zakonnik). Prawo powszechne Kościoła przewiduje tu kilka możliwych sytuacji. Gdy zobowiązania są powiązane z prawnie posiadanym indywidualnym majątkiem zakonnika. Wówczas on sam odpowiada z posiadanych zasobów, nawet posiadając uprzednią zgodę przełożonego, a tym bardziej gdyby jej nie miał. Zgoda przełożonego opiera się na słusznej przyczynie, musi być wyraźnie udzielona, z odniesieniem do konkretnej czynności prawnej oraz określonych dóbr⁷². Kiedy zakonnik dokonuje czynności prawnych bez umocowania, tj. bez zgody przełożonych, także on sam odpowiada, nie zaś osoba prawna⁷³. Dobra kościelne nie są w takiej sytuacji obciążone. Jeszcze inna sytuacja zaistnieje, kiedy członek instytutu załatwia sprawę na polecenie przełożonego, odpowiedzialnym jest wówczas instytut zakonny. Zakonnik otrzymując mandat ze strony instytutu (konkretnych przełożonych), załatwia sprawy zakonne, a nie własne, więc nie on indywidualnie ponosi konsekwencje umowy⁷⁴. Zależnie od rodzaju i przedmiotu umowy, zaangażowane są w takiej sytuacji przede wszystkim dobra kościelne instytutu. Jak również, gdyby działając na polecenie przełożonych, zakonnik zaciągnął zobowiązania względem własnych dóbr, gwarantem ich wypełnienia jest instytut⁷⁵. Celem ochrony instytutu oraz osób fizycznych przed niekorzystnymi kontraktami można wnieść skargę

⁷² „Jeśli zaciągnął je członek instytutu za zezwoleniem przełożonego w stosunku do swoich dóbr, sam jest odpowiedzialny (...)”; KPK 1983, kan. 639 §2. Por. B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 109.

⁷³ „Jeśli zaciągnął je zakonnik bez zezwolenia przełożonych, powinien odpowiadać sam, a nie osoba prawna”; KPK 1983, kan. 639 §3. Działanie bez zgody dotyczy także ekonomów i przełożonych, gdy podejmują akty prawne, bez pozwolenia wyższej instancji lub przekraczają dopuszczalne limity, por. V. MOSCA, *Povertà e amministrazione dei beni negli Istituti religiosi*, s. 251.

⁷⁴ „(...) ,jeśli zaś na polecenie przełożonego załatwił sprawę instytutu, odpowiedzialny jest instytut”; KPK 1983, kan. 639 §2. Niekiedy sytuacja nie jest jednoznaczna, czy zakonnik otrzymał polecenie czy zezwolenie. Gdyby zakonnik podjął działanie za wiedzą przełożonego, który nie interweniował, ten pierwszy mógłby założyć, że otrzymał domniemaną zgodę. A tymczasem okoliczności wprowadziły go w błąd, wówczas instytut mógłby naprawić szkodę z tytułu miłosierdzia, por. E. GAMBARI, *Życie zakonne po Soborze Watykańskim II*, s. 678.

⁷⁵ Por. B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 109.

przeciw osobom, które odniosły korzyść z zawartej umowy⁷⁶. Zaciągnięcie długów domaga się przemyślanej i rozsądnej decyzji. Zgoda na nie jest możliwa, jeśli w niedługim czasie można je spłacić ze zwyczajnych dochodów⁷⁷.

Powyższe zasady dotyczące zaciągania zobowiązań i długów są jednakowe dla profesów wieczystych i czasowych. Trudności mogą się pojawić przy interpretacji zobowiązań dokonanych przez profesę wieczystego w instytucie, w którym zakonnik utracił prawo własności. Jego czynności, bez zgody przełożonego, są nieważne z punktu widzenia prawa kanonicznego. Tym niemniej pozostaje odpowiedzialność cywilna⁷⁸. Ponadto gdyby zakonnik, który ze względu na naturę swego instytutu, utracił zdolność nabywania i posiadania, kiedy nabędzie jakieś dobra w przyszłości, nabędzie je dla własnego instytutu⁷⁹. Prawo własne zakonne może określić dokładniej osobę prawną, np. prowincję zakonną, której one przypadają. Inna będzie natomiast sytuacja profesy wieczystego w instytucie, gdzie zrzeczenie jest fakultatywne. Nie jest wykluczone, że profes, zachowując prawo nabywania czy posiadania, nabędzie nowe dobra jako osoba fizyczna. Będą to jednak środki materialne odrębne od dóbr kościelnych.

Należy przypomnieć, że zakonnik nabywa albo wypracowuje różne dobra na korzyść instytutu, co już wyżej omówiono. Chodzi o to, co mu przysługuje z tytułu pensji, zapomogi albo ubezpieczenia. Skoro

⁷⁶ „Zawsze jednak można wnieść skargę przeciw temu, który odniósł jakąś korzyść z zawartego kontraktu.”, KPK 1983, kan. 639 §4.

⁷⁷ „Przełożeni zakonni nie powinni zezwalać na zaciąganie długów, jeśli nie jest pewne, że ze zwyczajnych dochodów można spłacić należne procenty, oraz w niezbyt długim czasie z uzyskanej zgodnie z prawem amortyzacji zwrócić sumę podstawową”, tamże, kan. 639 §5.

⁷⁸ Por. B. W. ZUBERT, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 109. Tenże zauważa dodatkowo kwestię braku należytej staranności zakonnika, w wyniku której instytut poniesie szkody. Oprócz odpowiedzialności moralnej w kontekście ślubu ubóstwa, autor postuluje wprowadzenie w prawie własnym jakiejś formy ograniczeń dla osoby, aby zapobiec postawom nieodpowiedzialności, np. niestarannemu użytkowaniu drogiego urzędzeń, por. tamże.

⁷⁹ Por. KPK 1983, kan. 668 §5.

dobra te nabywa instytucji, to wchodzi one w całość posiadanych przezeń dóbr kościelnych.

Wnioski

Życie zakonne stanowi wyraźne świadectwo wiary i zaufania złożonego w Boga. Pokazuje także możliwość życia wartościami duchowymi oraz zdrowego dystansu do kwestii posiadania dóbr materialnych.

Ważnie złożona profesja zakonna powoduje określone w prawie kanonicznym konsekwencje. Zakonny ślub ubóstwa wyklucza niezależność zakonnika w podejmowaniu różnorodnych decyzji mających odniesienie do dóbr materialnych. Zależność od przełożonych dotyczy także codziennych spraw życia wspólnoty i poszczególnych zakonników. Zasadnicza idea ślubu ubóstwa jest wspólna dla profesów o ślubach czasowych, jak i wieczystych. Rozróżnienia wynikać mogą z tradycji instytucji. Tam, gdzie występowały śluby uroczyste, zwykle zakonnicy zrzekają się posiadania i muszą podjąć decyzje odnośnie do dóbr, jakie posiadali przed podjęciem życia zakonnego. W instytucjach, gdzie występowały śluby proste, zakonnicy zazwyczaj mogą zatrzymać własność swoich uprzednich dóbr, ale wszelkie swoje decyzje w tym zakresie muszą uzgadniać z właściwymi przełożonymi.

Instytucje zakonne są w Kościele osobami prawnymi publicznymi. To stwierdzenie jest o tyle istotne, że dobra materialne przynależne do osób prawnych publicznych są w rozumieniu prawa kanonicznego dobrami kościelnymi.

W tym kontekście pojawia się relacja indywidualnego zakonnika do dóbr kościelnych. Zwłaszcza, gdy sprawuje on różne funkcje i urzędy, jego decyzje odnoszą się do dóbr kościelnych. Dotyczy to głównie przełożonych i ekonomów zakonnych. Następnie to wszystko, co zakonnik wypracuje lub otrzyma, jako: pensję, darowiznę, zapomogę czy ubezpieczenie, itp., nabywa dla instytucji, więc przynosi dobra kościelne. Może on także liczyć, że instytucja zapewni mu to wszystko, co jest konieczne dla realizacji celu jego powołania. Tak więc czerpie on tym samym z zasobów dóbr kościelnych.

Należy także zauważyć, że jest możliwa jeszcze inna relacja zakonnika do dóbr kościelnych. Decyzje, które on powinien lub może podjąć, a dotyczą majątku posiadanego przed rozpoczęciem życia zakonnego, mogą potencjalnie wzbogacić dobra instytutu, o ile dyspozycje zakonnika są zrzeczeniem się dóbr na rzecz instytutu albo dochód płynący z dóbr jest przeznaczony na korzyść zakonu. Decyzje zakonnika w tym zakresie muszą wynikać z wolnej woli i świadomości, w zgodzie z normami prawa cywilnego. Uwzględniając te warunki, prawo własne zakonne w jakiejś mierze może kierunkować decyzje profesa.

The religious vow of poverty in relation to an issue of ecclesiastical goods

Religious life is a testimony of faith and trust in God. It also proves the possibility of living and breathing spiritual values and having a healthy distance to the possession of material goods. A religious profession, which is very complex, causes consequences specified in canon law. A religious vow of poverty excludes religious' independence in making various decisions, which could have reference to material goods. The subordination also concerns daily life of the community and the individual religious. The fundamental idea of the vow of poverty is common for professed temporarily, as well as perpetually. The distinction may result from different traditions of institutes.

Religious institutes are public legal persons in the Church, therefore material goods belonging to them are according to canon law, ecclesiastical goods. In this context, there is an issue of relation between individual religious and Church property. When a particular religious holds a variety of functions and offices all the more his decisions relate to Church property. This applies mainly to religious superiors and stewards. Then, everything that a religious acquires or receives as: salary, donation, allowance or insurance, etc. is handed over to the institute, so at the same time becomes Church property. The decisions that he should or could take, and apply to assets held before the beginning of religious life, could potentially enrich the goods of the institute - only when his instructions concern waiving goods for the institute. Also it is applicable if his income from the property is donated to the order. Own religious law regulates matters of a relation between religious and material goods religious relations to material goods in detail. (tłum. M. Zawistowska)